

**Investigating the Effects of Implementing Rural Guide Plans on the Reduction of Land Expropriation and the Marginalization of Cities
Case Study: Saravan Suburban Villages (Dezak to Aspich)**

Safar Ali Gorgich¹, Sirous Ghanbari^{2*}, Seyed Hadi Tayebnia²

1- M.Sc. Student of the Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Geography and Environmental Planning, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran

2- Associate Professor, Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Geography and Environmental Planning, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran

3- Assistant Professor, Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Geography and Environmental Planning, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran

Abstract

Statement of the Problem: The implementation of the guide plan and the management of agricultural lands around the city of Saravan is one of the important priorities in the development of this city, because the lack of attention to these surrounding settlements has created problems for the cities such as Zahedan, Chabahar and Zabol.

Purpose: The purpose of this study was to analyze and evaluate the implementation of the guide plan in the settlements around Saravan and to show the effects of this project in preventing marginalization and land use changes around Saravan.

Research Method: This study was descriptive-analytical in terms of the method. The statistical population included all 5131 heads of rural households of suburbs of Saravan city and 30 experts and officials of rural development. The sample size was based on the Cochran formula in the five rural settlements that were implementing the plan for 5 years. Thus, three hundred fifty individuals were estimated. The data collection was done using field and library methods; one-sample t-test, correlation tests, and analysis of variance were used to analyze the data in order to test the hypotheses.

Results: The results showed that the implementation of the guide plan in controlling the marginalization has had a desirable effect and an acceptable performance in its developmental goals. The implementation of the guide plan has reduced the marginalization level around the city, and the assignment of the rural land by the Housing Foundation has played an important role in controlling and regulating the expropriation of lands around the city. The average effects of conducting the guide plan on physical, economic, social, and marginalization dimensions were 1.32, 1.98, 1.79, 1.78, respectively, which indicated the positive effect of the guide plan on the structure of settlements and the reduction of land expropriation in the suburbs of Saravan city.

Innovation: For the first time, the implementation of the guide plan in the study area was analyzed with the satellite imagery.

Keywords: Rural Development, the Rural Guide Plan, Marginalization, Land Occupation, The Saravan City



پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)

سال دهم، شماره سوم، (پیاپی ۳۸)، پاییز ۱۳۹۹

تاریخ وصول: ۹۸/۰۲/۲۳ تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۲/۰۷

صص: ۹۸-۱۱۷

بررسی آثار اجرای طرح‌های هادی روستایی بر کاهش تصرفات اراضی و حاشیه‌نشینی شهرها؛ نمونه پژوهش: روستاهای حومه شهر سراوان (دزک تا اسپینج) (مقاله علمی)

صفرعلی گرگیج^۱، سیروس قنبری^{۲*}، سید هادی طیب‌نیا^۳

۱- دانشجوی کارشناس ارشد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

۲- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

۳- استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

چکیده

طرح مسئله: اجرای طرح‌های هادی و مدیریت زمین‌های کشاورزی در اطراف شهر سراوان، یکی از اولویت‌ها برای توسعه این شهر است؛ زیرا بی‌توجهی به این سکونتگاه‌های پیرامونی، مشکلاتی را برای سراوان همانند شهرهای زاهدان، چابهار و زابل ایجاد کرده است.

هدف: پژوهش حاضر با هدف تحلیل و ارزیابی اجرای طرح‌های هادی در سکونتگاه‌های پیرامون سراوان انجام شده و در پی آن است تأثیرات این طرح‌ها را بر جلوگیری از حاشیه‌نشینی و تغییرات کاربری اراضی پیرامون این شهر نشان دهد. روش پژوهش: روش پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری پژوهش، ۵۱۳۱ نفر از سرپرستان خانوارهای روستایی حومه شهر سراوان و ۳۰ نفر از کارشناسان و مسئولان توسعه روستایی است. حجم نمونه با بهره‌گیری از فرمول کوکران در پنج سکونتگاه روستایی که از اجرای طرح‌های هادی در آنها پنج سال می‌گذشت، ۳۵۰ نفر برآورد شد. روش گردآوری داده‌ها، میدانی و کتابخانه‌ای است و برای تحلیل داده‌ها در راستای آزمون فرضیات، آزمون T تک‌نمونه‌ای، همبستگی و تحلیل واریانس به کار رفت.

نتایج پژوهش: نتایج نشان می‌دهد اجرای طرح‌های هادی در کنترل حاشیه‌نشینی اثرگذاری مطلوب و در اهداف توسعه‌ای خود، عملکرد پذیرفته‌ای داشته است. اجرای طرح‌های هادی از میزان حاشیه‌نشینی پیرامون شهر سراوان کاسته و واگذاری زمین روستایی توسط بنیاد مسکن نقش مهمی در کنترل و مهار تصرفات اراضی در حاشیه شهر داشته است. میانگین اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی بر ابعاد کالبدی برابر با ۱/۳۲، بر ابعاد اقتصادی معادل ۱/۹۸، بر ابعاد اجتماعی برابر با ۱/۷۹ و بر بعد حاشیه‌نشینی معادل ۱/۷۸ است که اثرگذاری مثبت اجرای طرح‌های هادی را بر ساختار سکونتگاه‌ها و کاهش تصرفات اراضی حاشیه شهر سراوان نشان می‌دهد.

نوآوری: برای نخستین بار تأثیرات اجرای طرح‌های هادی در منطقه بررسی شده با تصاویر ماهواره‌ای آسیب‌شناسی و تحلیل شد.

واژه‌های کلیدی: توسعه روستایی، طرح هادی روستایی، حاشیه‌نشینی، تصرف اراضی، شهر سراوان.

مقدمه

یکی از پیامدهای توسعه فیزیکی ناموزون و نامتعادل شهری، حاشیه‌نشینی به شکل غیرقانونی است. اسکان غیرقانونی به سبب گسترش فقر و همچنین به مخاطره انداختن محیط‌زیست و تحمیل هزینه‌های سنگین برای حل مشکلات، تهدیدی جدی برای پایداری و انسجام جامعه شهری تلقی شده است. به‌منظور سامان‌دادن وضعیت فیزیکی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مناطق سکونتگاهی شهری و روستایی یک کشور، طرح‌های پژوهشی و اجرایی متعددی در نظر گرفته شده است؛ در این زمینه درباره روستاها، طرح‌های هادی و درباره شهرها، طرح جامع و تفصیلی مدنظر است. ضرورت بررسی کمی و کیفی این طرح‌ها از نظر میزان اثربخشی و کارایی در مواجهه با تنگنای روستایی و شهری، بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود؛ چنانکه در مراحل مختلف نقشه‌برداری، بررسی و اجرای طرح‌های هادی در طول سال‌های گذشته، سهمی از بودجه عمومی کشور به آن اختصاص یافته است؛ بنابراین آگاهی از دستاوردهای این طرح‌ها برای جامعه روستایی و شهری ایران ضروری است.

امروزه در کشور، کمتر شاهد رهیافت‌های توسعه پایدار و راهبرد توسعه شهری در حاشیه شهرها هستیم؛ از این رو تصرف اراضی شهری و میزان جرم‌ها و آسیب‌های شهری بیشتر شده است. در همین زمینه طرح‌های هادی روستایی با هدف بهره‌مندی بیشتر روستاییان از خدمات توسعه و عمران روستایی همانند سایر نقاط روستایی، در روستاهای استان سیستان و بلوچستان نیز اجرا شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد فقط در ۳۰ درصد روستاهای استان، این طرح‌ها به شکل نسبتاً کامل اجرا شده و در سایر روستاها نیز در حال اجراست (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷). از این میان، اجرای طرح‌های هادی و مدیریت زمین‌های کشاورزی در اطراف شهر سراوان، یکی از اولویت‌ها برای توسعه این شهر مرزی بوده است؛ زیرا بی‌توجهی به این سکونتگاههای پیرامونی، مشکلاتی را برای این شهر همانند شهرهای زاهدان، چابهار و زابل ایجاد می‌کند. پژوهش حاضر با هدف تحلیل و ارزیابی اجرای طرح‌های هادی در سکونتگاههای پیرامون شهر سراوان در پی آن است تأثیرات اجرای طرح‌های هادی را بر جلوگیری از حاشیه‌نشینی و تغییرات کاربری اراضی پیرامون شهر نشان دهد؛ بنابراین در این زمینه به دنبال پاسخگویی به پرسش و فرضیه‌های زیر است:

پرسش:

۱. اجرای طرح‌های هادی در روستاهای پیرامون شهر سراوان بر مهار و کنترل تصرفات اراضی و حاشیه‌نشینی شهری مؤثر بوده است؟

فرضیه‌ها:

۱. اجرای طرح‌های هادی در روستاهای منطقه پژوهش، نقش مهمی در کنترل و مهار تصرفات اراضی حاشیه شهر سراوان داشته است.

۲. اجرای طرح‌های هادی در روستاهای منطقه پژوهش، حاشیه‌نشینی را در شهر سراوان کنترل و مهار کرده است.

پیشینه پژوهش

درباره آثار اجرای طرح‌های هادی و تأثیرات محلی و منطقه‌ای آن در ایران و جهان پژوهش‌های زیادی انجام شده است.

قورچی (۱۳۷۸) در پایان‌نامه خود با عنوان «پیامدهای فضایی مکانی طرح‌های هادی روستایی»، به این نتیجه رسیده که یکی از دستاوردهای مهم اجرای طرح‌های هادی و بهسازی، بهبود سطح زندگی در روستاهای مدنظر است.

عظیمی و جمشیدیان (۱۳۸۴) در مقاله‌ای «آثار کالبدی اجرای طرح‌های هادی روستاهای محدوده غرب گیلان» را بررسی کردند. آنها دریافتند اجرای طرح‌های هادی روستایی باعث پیشرفت نسبی زندگی و افزایش امیدواری مردم به سکونت در روستاهای گیلان غرب شده است.

عنابتانی (۱۳۸۸) در پژوهشی آثار اجرای طرح‌های هادی روستایی را ارزیابی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد اجرای طرح‌های هادی به امیدواری روستاییان به سکونت در روستاها منجر شده و به لحاظ خدمات‌رسانی موفق بوده است؛ در حالی که به لحاظ زیست‌محیطی و جلب مشارکت مردم موفق نبوده است.

یاسوری (۱۳۸۳) در پژوهشی «ضرورت‌های اجرای طرح‌های هادی روستایی برای کاهش مشکلات شهری» را بررسی کرده است. نتایج نشان می‌دهد طرح‌های هادی بیشترین آثار را بر بعد فیزیکی کالبدی روستاها دارد؛ از جمله موجب بهبود وضعیت معابر و وضعیت کالبدی و بهبود نسبی وضعیت مسکن شده است.

عنابتانی و اکبری (۱۳۹۱) در پژوهشی با موضوع طرح‌های هادی روستایی دریافتند بیشترین اثرگذاری طرح‌های هادی در روستاها بر بعد بازگشایی و نوسازی شبکه معابر روستایی بوده است؛ ولی در سایر متغیرها، یعنی مسکن روستایی و کاربری اراضی چندان موفق نبوده است.

محمدی و همکاران (۱۳۹۶) در «ارزیابی و تحلیل تأثیرات اجرای طرح‌های هادی روستایی بر بهبود کیفیت زندگی روستاییان؛ نمونه مطالعه: روستاهای بخش خاوومیرآباد شهرستان مریوان»، به این نتیجه رسیده‌اند که اجرای طرح‌های هادی در زمینه ارتقا و بهبود ابعاد اقتصادی و اجتماعی کیفیت زندگی روستاییان ناموفق بوده و در مقابل موجب ارتقا و بهبود سطح کیفیت زندگی روستاییان در دو بعد محیطی و کالبدی شده است.

از میان عوامل اثرگذار بر تغییرات کاربری اراضی، عوامل جمعیتی، مهم‌ترین عوامل محسوب می‌شوند که بر سایر عوامل نیز تأثیرگذارند (خاکپور و همکاران، ۱۳۸۶: ۴۶). دگرگونی در نظام کاربری زمین در نواحی روستایی به یک نظام کاربری اراضی شهری بدون برنامه و غیراستاندارد منجر شده است (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۳۲).

با توجه به سرعت تغییرات در جوامع انسانی، یکی دیگر از عوامل موفقیت طرح‌های توسعه، آگاهی از تحولات و نیازهای روستاییان است. پژوهش‌های اخیر در مناطق روستایی انگلستان نشان می‌دهد دسترسی بهتر و بیشتر به خدمات روستایی نیازمند درک کامل از نیازهای در حال تغییر سریع جامعه روستایی است. چنین تغییری و حجم

تقاضاهای ساکنان جامعه روستایی، عوامل تأمین‌کننده این خدمات را متحول خواهد کرد (Moseley & Owen, 2008: 93- 103).

مارک اسکات^۱ (۲۰۰۷) در مقاله‌ای مسائل و مشکلات مسکن روستایی و برنامه‌ها و سیاست‌های مرتبط با آن را در کشور ایرلند بررسی کرده است. نتایج پژوهش حاکی از بعضی سیاست‌های نادرست در زمینه مسکن روستایی ایرلند است و بر ارائه مسکن پایدار تأکید دارد.

فیشر و همکاران^۲ (۲۰۰۵) در ارزیابی آثار اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی پروژه‌های روستایی در چین دادند بیشترین تأثیر این پروژه‌ها بر ابعاد اقتصادی و زیست‌محیطی بوده است.

لانگ و همکاران^۳ (۲۰۱۱) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که ابعاد زیست‌محیطی پروژه‌های توسعه روستایی تا حد زیادی ضعیف بوده و حتی اجرای این طرح‌ها به واسطه ایجاد تغییرات فیزیکی زیاد در سطح روستا باعث آسیب‌رساندن به محیط‌زیست مناطق روستایی شده است.

سیفرید و بوجوروا^۴ (۲۰۱۵) در پژوهشی مسائل و چالش‌های عمده توسعه روستایی را بررسی کردند. براساس نتایج پژوهش، آثار اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی، مهم‌ترین آثار اجرای طرح‌ها و پروژه‌های توسعه روستایی به شمار می‌روند.

بسیاری از پژوهشگران و صاحب‌نظران این حوزه، توسعه روستایی را شامل پنج بعد اساسی دانسته‌اند: مدیریت منابع طبیعی، توسعه فیزیکی روستاها و امور زیربنایی، مدیریت منابع انسانی، توسعه کشاورزی و توسعه فعالیت‌های غیرکشاورزی (Gibson & Cahill, 2010: 38).

مبانی نظری پژوهش

الف - مفاهیم

طرح هادی

طرح هادی، فراهم کردن بستر تجدید حیات و هدایت روستا به لحاظ ابعاد اجتماعی، اقتصادی و کالبدی است (سازمان شهرداری‌های کشور، ۱۳۸۲: ۳۵).

ارزیابی طرح‌های هادی

فرایند شناخت اهمیت یا ارزش‌گذاری فعالیت‌هایی است که در زمینه برنامه‌های توسعه با مشی معین انجام می‌شود و منظور از آن، تعیین کارایی اقدامات انجام‌شده برای اجرا، کفایت منابع به کار رفته برای دستیابی به اهداف و همچنین پایداری و اثربخشی آنهاست (سعیدی، ۱۳۸۷: ۳۵). ارزیابی کیفیت تهیه و اجرای طرح‌های هادی از یکسو و قابلیت و میزان دستیابی این طرح‌ها به اهداف از پیش تعیین‌شده از سوی دیگر، مباحثی اصلی و بنیادین

¹ Scott

² Fischer et al.

³ Long et al.

⁴ Siegfried & Budjurova

در این طرح‌ها محسوب می‌شود. اعمال مدیریت درست و بهبود عملکردها و همچنین افزایش کارایی این طرح‌ها، مستلزم ارزیابی طرح‌های هادی است (بنیاد مسکن، ۱۳۸۸: ۲).

کاربری اراضی^۱

کاربری اراضی به معنای نحوه کاربری زمین یا بهره‌برداری از اراضی در دسترس است. در مباحث برنامه‌ریزی، این مفهوم بیشتر در قالب اصطلاح برنامه‌ریزی کاربری زمین به کار می‌رود و منظور از آن بر مبنای نظر پیتروال^۲، تعیین و تبیین امور مختلف کاربری زمین و نظارت بر آنها حین گسترش و رشد سکونتگاهها بر اساس برنامه‌های از پیش تعیین شده است که در نهایت شالوده‌های تصمیم‌سازی را در زمینه نظارت بر روندهای توسعه تشکیل می‌دهد.

حاشیه شهری^۳

عرصه‌ای در کنار یک حوزه کلان‌شهری و برخوردار از ویژگی‌های روستایی شهری است. این عرصه، ترکیبی از کاربری‌ها و ویژگی‌های اجتماعی اقتصادی شهری و نیمه‌شهری است (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۷۰: ۴۳).

توسعه

مفهومی چندبعدی است و در دوره‌های مختلف، پژوهشگران برداشت‌های گوناگونی از آن به دست داده‌اند؛ تعریف آن نیز از پنج دهه گذشته با توجه به روندهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی تغییر کرده است (رضوانی، ۱۳۸۹: ۱۲۹).

برنامه‌ریزی روستایی

تدوین رابطه درست بین نیازهای جامعه روستایی و امکانات و منابع طبیعی بالقوه و بالفعل روستاست (آسایش، ۱۳۸۳: ۴۵).

مراکز روستایی

آخرین سطوح از سلسله مراتب فضایی در مقوله برنامه‌ریزی است. دامنه جمعیت هر مرکز روستایی تا ۱۰۰۰ نفر در نوسان است. دامنه حداکثر شعاع دسترسی در روستا حدود یک کیلومتر است. از نظر رده خدماتی، روستا باید دست کم دبستان داشته باشد (زیاری و خطیب‌زاده، ۱۳۹۱: ۲۵۹).

قلمرو روستا

کل محدوده یک سکونتگاه یا یک مجموعه یکپارچه روستایی است. این قلمرو زمین‌های اشتراکی، شبکه آب‌ها، زمین‌های موات و بایر و نیز زمین‌هایی را در برمی‌گیرد که خانه‌ها بر آن بنا شده است (شمس، ۱۳۸۵: ۶۱).

تغییر کاربری اراضی

تغییر کاربری زمین شامل تغییر نوع کاربری‌ها و تغییر در نحوه پراکنش و الگوهای فضایی فعالیت‌ها و کاربری‌هاست (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۳۴ به نقل از Briassoulis, 2000: 12); به بیان دیگر، تغییر کاربری

¹ Land Use

² Peter Hall

³ Urban Fringe

اراضی یعنی تغییر در نوع استفاده از زمین که امروزه در دنیا لزوماً تغییر در سطح زمین نیست؛ بلکه تغییر در تراکم و مدیریت زمین نیز مدنظر است (پرنون، ۱۳۸۹: ۴۰).

ب- راهبردها و رویکردها

- راهبرد تحولات اشتغال بر اثر تغییر کاربری اراضی کشاورزی

دربارهٔ تبدیل اراضی کشاورزی پژوهش‌های متعددی انجام شده است. پژوهشی در امریکا در فاصلهٔ ۱۹۳۰ تا ۱۹۸۰ نشان داده کاهش اراضی کشاورزی در نتیجهٔ تغییر کاربری اراضی کشاورزی و افزایش ساخت‌وسازهای مسکونی و غیرمسکونی در پیرامون کلان‌شهرها بوده است (Medley et al., 1995: 400). آنتروپ^۱ بروز تغییرات شدید در کاربری زمین و تغییرات ساختاری در استفاده از آن را به دلیل الگوهای متفاوت شهرنشینی و تغییر کاربری اراضی کشاورزی توسط دولت می‌داند (Anas, 1999: 401).

- راهبردهای توسعهٔ روستایی

راهبردهایی که در زمینهٔ توسعهٔ روستایی در ایران، چه در قالب برنامه‌های پنج‌ساله و چه در چهارچوب طرح‌های توسعهٔ روستایی در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی، کم و بیش استفاده شده است (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱۱۱)؛ شامل:

≠ راهبرد مراکز رشد روستایی با تأکید بر نظریهٔ قطب رشد؛

راهبرد توسعهٔ روستا- شهری یا آگروپلیتن^۲ بر پایهٔ مدل «مرکز- پیرامون» (صرافی، ۱۳۷۷: ۱۲۳)؛

راهبرد برنامه‌ریزی مراکز روستایی به مثابهٔ برنامه‌ریزی سلسله‌مراتب سکونتگاهها (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۴: ۹۷)؛

راهبرد نیازهای اساسی^۳، از پرنفوذترین این راهبردها که سازمان جهانی کار (I.L.O) (۱۹۷۳) آن را تدوین کرد و چند سال بعد در سال ۱۹۷۶، کشورهای جهان در کنفرانس جهانی اشتغال تصویب کردند (صرافی، ۱۳۷۷: ۱۱۸). در نهایت این راهبرد بر کیفیت زندگی روستایی تأثیر چشمگیری گذاشت؛ زیرا به تعبیر میسرا^۴، راهبردی نبود که علل فقر را ریشه‌کن کند. بعضی کشورهای در حال توسعه آن را طرحی می‌دیدند که کشورهای صنعتی برای جلوگیری از صنعتی‌شدن آنها طراحی کردند (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۳۰).

همزمان با اشاعهٔ این راهبرد، نظریات متعددی دربارهٔ دگرگونی راهبردهای متداول ابراز شد؛ از جمله فریدمن^۵ و دوگلاس^۶ با نگرش فضایی، توسعهٔ آگروپلیتن (منظومه‌های کشت شهری) را پیشنهاد کردند. در قالب این راهبرد، روستا به شهر آورده و شهر نیز به روستا برده می‌شود و هر روستاشهر در قالب مجموعه‌ای منفرد، برنامه‌ریزی ویژهٔ خود را دارد. سیاست تجمیع و متمرکز ساختن روستاها از این رویکرد الهام گرفته است (ازکیا، ۱۳۸۳: ۳۲).

- رویکرد فضایی کالبدی

¹ Antrope

² Agropolitan

³ Basic Needs

⁴ R.P.Missra

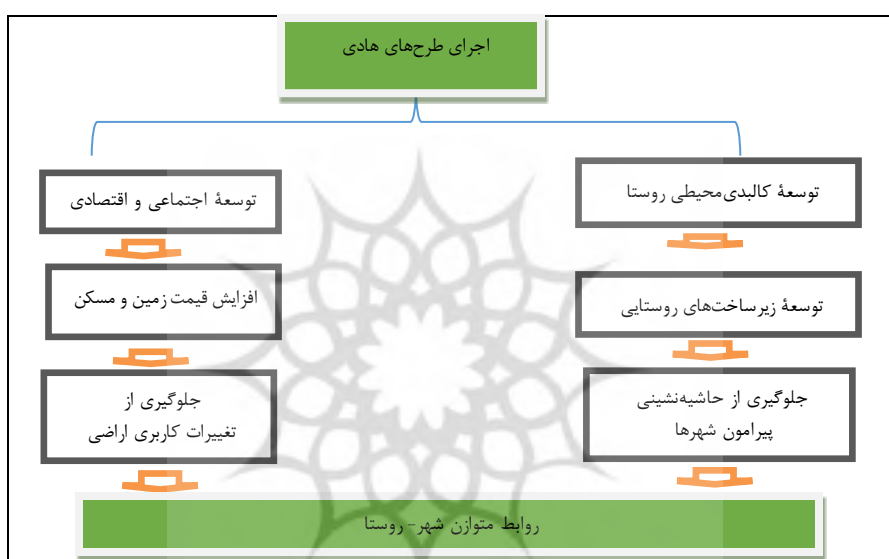
⁵ G. Friedman

⁶ M. Douglass

این رویکرد بر ابعاد مکانی برنامه‌ریزی توسعه در زمینه‌های موقعیت، فاصله‌یابی، مقیاس و اندازه، توزیع و پراکندگی و سلسله‌مراتب تأکید دارد. بدون توجه به ابعاد فضایی کالبدی، توسعه در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی آثار نامطلوبی دارد و پایداری لازم را نخواهد داشت؛ همین‌طور تأکید صرف بر جنبه‌های فضایی کالبدی، بدون توجه به ابعاد اقتصادی اجتماعی توسعه، سرمایه‌گذاری‌ها را هدر می‌دهد و بر فرایند دستیابی به توسعه بی‌تأثیر است.

- رویکرد کارکردگرایی

در این رویکرد به شیوه‌ای کارکردگرایانه، تمام جامعه روستایی بین افراد تقسیم می‌شود که هر کدام فعالیتی مشخص و هریک از این فعالیت‌ها به مساحت معینی زمین نیاز دارد (مهدی‌زاده، ۱۳۷۹: ۷۳-۷۴). به‌طور کلی با توجه به مطالب بیان‌شده، مدل مفهومی پژوهش در قالب شکل زیر ترسیم شده است.



شکل - ۱: مدل مفهومی پژوهش

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش

این پژوهش براساس هدف، کاربردی است؛ چون هماهنگ با بهبود شرایط و توسعه منطقه‌ای است؛ در عین حال براساس ماهیت و روش، جزو پژوهش‌های توصیفی تحلیلی است؛ چون چابستی و چگونه‌بودن موضوع و ابعاد آن را بررسی و وضع ارتباط بین متغیرها را تحلیل می‌کند.

حجم جامعه آماری، تمامی ۵۱۳۱ سرپرست خانوار روستایی پیرامون شهر سراوان و ۳۰ مسؤل ذی‌ربط منطقه پژوهش است و حجم نمونه براساس فرمول کوکران ۳۵۰ نفر تعیین شد. ضریب آلفای کرونباخ به‌دست‌آمده، ۰/۷۸ است؛ از آنجا که این مقدار بیش از ۰/۷ است، پایایی مناسبی دارد. روش گردآوری اطلاعات لازم نیز به دو صورت کتابخانه‌ای و میدانی و تحلیل اطلاعات با بهره‌گیری از نرم‌افزار Spss است.

محدوده پژوهش

شهرستان سراوان با توجه به شکل ۲، بین ۶۲ درجه و ۲۰ دقیقه طول جغرافیایی و ۲۷ درجه و ۲۲ دقیقه عرض جغرافیایی قرار گرفته است. ارتفاع این شهرستان از سطح دریا، ۱۱۶۵ متر و مسافت آن تا تهران، ۱۹۰۶ کیلومتر است.

این شهرستان با مساحت ۱۶۰۹۶ کیلومترمربع، ۸ دهستان به نام‌های گشت، حومه، ناهوک، جالق، کلگان، کوهک و اسفندک، کشتگان و بم‌پشت دارد و مردم شهرستان با گویش بلوچی صحبت می‌کنند (استاندارداری سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷). براساس سرشماری سال ۱۳۹۵، شهرستان سراوان ۳۹۴۳۷ خانوار شهری و ۱۹۸۲۷ خانوار روستایی دارد و متوسط بعد خانوار در آن برابر با ۴/۵ نفر است.

جدول- ۱: تعداد خانوارهای شهرستان سراوان و تغییرات آن طی سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵

شرح	سال					
	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۵
تعداد خانوار شهر	۱۱۶۸	۱۸۳۳	۳۹۹۰	۵۳۲۸	۶۳۱۹	۱۱۷۷۲
بعد خانوار شهر	۴/۶	۵/۰	۵/۷	۶/۳	۶/۵	۴/۶
بعد خانوار شهری کشور	۴/۹	۴/۸	۴/۸	۴/۹	۴/۶	۳/۵

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵



شکل- ۲: موقعیت سیاسی بخش‌های شهر سراوان در استان و شهرستان

تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش

جدول ۲، بررسی روند تحولات جمعیتی روستاهای مطالعه‌شده را نشان می‌دهد. جمعیت این روستاها با توجه به دسترسی‌های مناسب در سرشماری سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۹۵ افزایش چشمگیری داشته است.

- بررسی روند تحولات کالبدی فضایی روستاهای مطالعه‌شده

جدول ۳، تحولات کالبدی روستاهای مطالعه‌شده را با توجه به افزایش جمعیت نشان می‌دهد که تغییرات کاربری اراضی کشاورزی و تبدیل آنها را به فضاهای مسکونی طی ۱۵ سال براساس تصاویر ماهواره‌ای مربوط به سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۱۸ در شکل‌های ۳ تا ۷ نشان می‌دهد.

جدول-۲: جمعیت‌شناسی روستاهای مطالعه‌شده

ردیف	نام آبادی	جمعیت (نفر)				تغییرات نسبت به سال ۷۵
		۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	
۱	دزک	۱۵۸۰	۵۰۲۳	۶۰۷۸	۷۵۶۶	افزایش (نفر)
۲	پره کنت	۹۵۰	۱۹۶۹	۲۳۷۶	۲۹۶۹	۲۰۱۹
۳	زنگیان	۹۹۷	۳۴۴۱	۳۸۵۱	۴۱۵۹	۳۱۶۲
۴	کهنک محمدی	۷۹۵	۱۲۴۹	۱۴۲۶	۱۹۸۱	۱۱۸۶
۵	آسپیچ	۱۲۵۰	۳۱۸۶	۳۶۶۷	۲۸۱۹	۱۵۶۹

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵

جدول-۳: تحولات کالبدی و جمعیتی روستاهای نمونه

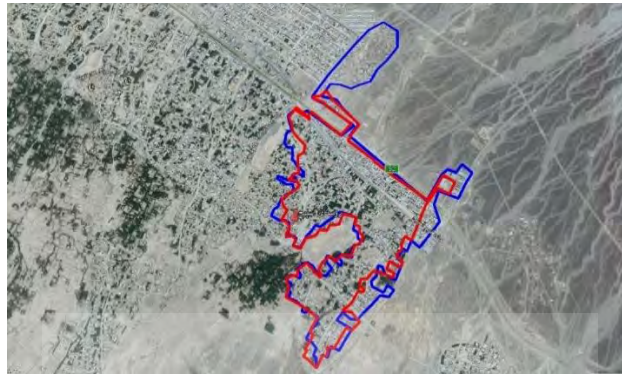
ردیف	نام آبادی	جمعیت (نفر)		وسعت (هکتار)		وسعت فضاهای تصرف‌شده (هکتار)
		۱۳۷۵	۱۳۹۵	۲۰۰۳	۲۰۱۸	
۱	دزک	۱۵۸۰	۷۵۶۶	۱۵۹	۲۸۸	مدت ۱۵ سال
۲	پره کنت	۹۵۰	۲۹۶۹	۴۷/۵	۴۹	۱/۵
۳	زنگیان	۹۹۷	۴۱۵۹	۱۳۸	۱۸۷	۴۹
۴	کهنک محمدی	۷۹۵	۱۹۸۱	۲۲۵	۲۵۴	۲۹
۵	آسپیچ	۱۲۵۰	۳۱۸۶	۲۸۱۹	۱۱۴	۳۷

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵ و یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

برای بررسی تغییرات کاربری اراضی روستاهای نمونه از تصاویر ماهواره‌ای (۲۰۱۸ و ۲۰۰۳) استفاده شده است.^۱ بررسی تصاویر ماهواره‌ای نشان می‌دهد بیشترین تغییرات در فرم و جهات روستایی به دلیل افزایش ساخت‌وسازها در روستای آسپیچ روی داده و این روستا در جهت شمال، شرق و جنوب شرق توسعه کالبدی داشته است. در سایر روستاها رشد و توسعه روستا موزون و متوازن بوده است.

^۱ خط آبی نشان‌دهنده محدوده روستا در سال ۲۰۱۸ و خط قرمز نشان‌دهنده محدوده روستا در سال ۲۰۰۳ است.

از دیدگاه مردم، میزان اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی (به مثابه متغیر مستقل) در روستاهای مدنظر بر کاهش تصرف اراضی پیرامون شهر سراوان بر شاخص‌های کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و اراضی پیرامونی (به‌مثابه متغیرهای وابسته) ارزیابی و بر این مبنا تأثیرات عالی میانگین بیش از ۳، تأثیرات بسیار خوب از ۲/۵ تا ۳، تأثیرات خوب از ۲ تا ۲/۵، تأثیرات نسبتاً خوب از ۱/۵ تا ۲، تأثیرات متوسط از ۱ تا ۱/۵، تأثیرات نسبتاً کم از ۰/۵ تا ۱ و تأثیرات کم زیر ۰/۵ در نظر گرفته شد.



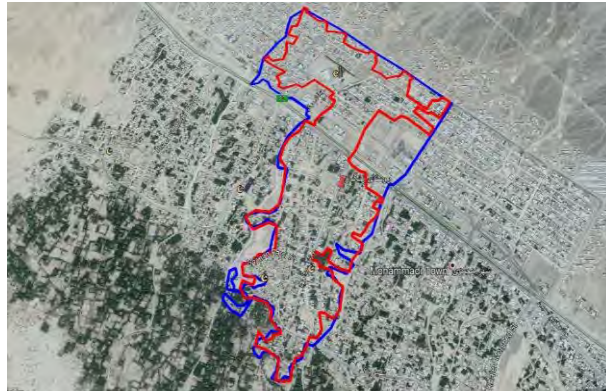
شکل - ۳: تحولات کالبدی روستای آسپیچ

منبع: تصاویر ماهواره‌ای گوگل (۲۰۰۳ و ۲۰۱۸)؛ آرشیو اسناد سازمان نیروهای مسلح ۱۳۹۷



شکل - ۴: تحولات کالبدی روستای پره کنت

منبع: تصاویر ماهواره‌ای گوگل (۲۰۰۳ و ۲۰۱۸)؛ آرشیو اسناد سازمان نیروهای مسلح ۱۳۹۷



شکل - ۵: تحولات کالبدی روستایی زنگیان

منبع: تصاویر ماهواره‌ای گوگل (۲۰۰۳ و ۲۰۱۸)؛ آرشیو اسناد سازمان نیروهای مسلح ۱۳۹۷



شکل - ۶: تحولات کالبدی روستایی کهنک محمدی

منبع: تصاویر ماهواره‌ای گوگل (۲۰۰۳ و ۲۰۱۸)؛ آرشیو اسناد سازمان نیروهای مسلح ۱۳۹۷



شکل - ۷: تحولات کالبدی روستایی دزک

منبع: تصاویر ماهواره‌ای گوگل (۲۰۰۳ و ۲۰۱۸)؛ آرشیو اسناد سازمان نیروهای مسلح ۱۳۹۷

نتایج نشان می‌دهد میانگین شاخص تفکیک و واگذاری زمین، جلوگیری از ادامه فعالیت باندهای قدرت نامشروع و سوداگران زمین و در نتیجه کاهش تصرف اراضی معادل ۱/۹۴، نظارت بر ساخت‌وسازهای غیرمجاز در تصرف اراضی و کنترل آنها و شکل‌گیری حاشیه‌نشینی روستاها و شهرها با میانگین ۲/۰۵، جلوگیری از تخریب منابع طبیعی و اراضی دولتی با میانگین ۱/۳۷، کاهش حوادث غیرمترقبه مانند سیل و خسارات احتمالی در نتیجه تدوین ضوابط ساخت‌وساز در حاشیه رودخانه‌ها و مناطق حادثه‌خیز با میانگین ۲/۱۹، واگذاری زمین توسط بنیاد

مسکن در روستاهای همجوار شهرها در برآوردن نیاز به مسکن روستاییان در هدایت و ساماندهی سرریز جمعیت شهرها با میانگین ۱/۲۷، اثرگذاری بر فعالیت‌های اقتصادی روستاییان با میانگین ۱/۵۹، کاهش مراجعات به شهر در نتیجه تأمین خدمات مختلف با میانگین ۲/۷۱، توسعه پروژه‌های انبوه‌سازی با میانگین ۳/۱۵، دسترسی به شغل و افزایش درآمد با میانگین ۲/۴۱، کاهش فقر و بیکاری با میانگین ۱/۶۷، تأمین کمترین استانداردهای شهری با میانگین ۲/۲۸ و تأمین سرانه‌های آموزشی و فرهنگی با میانگین ۲/۰۷ ارزیابی شده‌اند.

در ادامه گویه‌های مدنظر در چهار طبقه اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و تصرفات اراضی کامپیوت^۱ و با استفاده از آزمون آماری تی تست تحلیل شدند. همان‌طور که در جدول ۴ دیده می‌شود، میانگین همه گویه‌ها کمتر از میانگین متوسط (۳) است که مفهوم آن، اثرگذاری زیاد اجرای طرح‌های هادی بر ابعاد مختلف است و ارتباط معناداری بین این شاخص‌ها با اجرای طرح‌های هادی وجود دارد. میانگین اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی بر بعد کالبدی برابر با ۱/۳۲، بر بعد اقتصادی معادل ۱/۹۸، بر بعد اجتماعی برابر با ۱/۷۹ و بر بعد کاهش تصرفات اراضی شهری معادل ۱/۷۸ است. این امر اثرگذاری مثبت (اثر نسبتاً خوب) اجرای طرح‌های هادی را بر ساختار سکونتگاه‌های روستایی و کاهش تصرفات اراضی پیرامونی شهر سراوان نشان می‌دهد.

جدول-۴: میزان اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی روستایی بر شاخص‌های مدنظر

گویه	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	انحراف از میانگین
کالبدی	۳۵۰	۱/۳۲	۰/۹۹۸	۰/۰۶۱
اقتصادی	۳۵۰	۱/۹۸	۰/۹۴۷	۰/۰۵۸
اجتماعی	۳۵۰	۱/۷۹	۰/۶۶۷	۰/۰۴۱
تصرفات اراضی	۳۵۰	۱/۷۸	۰/۵۵۵	۰/۰۳۴

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

از منظر معناداری نیز نتایج در جدول ۵ ارائه شده است. همان‌طور که پیداست، ابعاد مختلف کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و تصرفات اراضی در آزمون T معادل ۰/۰۰۰ است. این امر درجه معناداری اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی روستایی را بر شاخص‌های مختلف توسعه روستایی و کاهش تصرفات اراضی پیرامون شهر سراوان در سطح ۹۹ درصد نشان می‌دهد.

جدول-۵: نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای میزان اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی از دیدگاه مردم

گویه	t	df	sig	تفاوت میانگین‌ها
کالبدی	-۱۶/۳۷۱	۳۴۹	۰/۰۰۰	-۰/۸۳۸
اقتصادی	-۲۲/۴۵۰	۳۴۹	۰/۰۰۰	-۱/۰۲۳

^۱ compute

اجتماعی	-۲۸/۸۸۹	۳۴۹	۰/۰۰۰	-۱/۲۱۴
تصرفات اراضی	-۲۶/۲۱۸	۳۴۹	۰/۰۰۰	=۱/۲۱۹

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

همچنین میزان اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی روستایی بر کاهش تصرفات اراضی پیرامون شهر سراوان از دیدگاه کارشناسان بررسی شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد میزان شناخت آنها از طرح‌های هادی با میانگین ۲/۳۳، میزان تأثیرگذاری اجرای طرح‌های هادی بر مدیریت برنامه‌ها، طرح‌ها و به‌کارگیری وسایل مناسب اجرای آزمون T با میانگین ۱/۴۰، آثار اجرای طرح‌های هادی بر کیفیت زندگی روستاییان با میانگین ۲/۴۷، تأثیر اجرای طرح‌های هادی بر میزان خدمات‌رسانی توسط دستگاه‌های متولی با میانگین ۱/۳۰، نقش اجرای طرح‌های هادی در هدفمندکردن ساخت وسازها در روستا با میانگین ۱/۶۰، اجرای طرح‌های هادی (بازگشایی معابر) در تسهیل عبور و مرور روستا با میانگین ۱/۱۳، کاهش آهنگ مهاجرت قشر جوان و کاری روستا به اطراف شهرها و تثبیت جمعیت با میانگین ۲/۱۳، میزان آشنایی با مفاهیم «ابعاد فیزیکی، اقتصادی و اجتماعی و ساماندهی و اصلاح بافت موجود» به مثابه یکی از محورهای اصلی تهیه و اجرای طرح‌های هادی با میانگین ۲/۰۷، میزان آشنایی با مفهوم «میزان و گسترش آبی روستا با میانگین ۱/۸۳، میزان آشنایی با مفهوم «نحوه استفاده از زمین برای عملکردهای مختلف با میانگین ۱/۲۰، ورود خدمات زیربنایی و روبنایی بر اثر اجرای طرح‌های هادی با میانگین ۱/۳۳، کاهش مشکلات زیست‌محیطی مانند گرد و خاک، دفع زباله، هدایت فاضلاب، فضای سبز، جمع‌آوری آب‌های سطحی با میانگین ۲/۰۷، افزایش مشاغل روستا، افزایش درآمد و بهبود وضعیت اقتصادی روستاییان با توجه به تعریف کاربری‌های مورد نیاز با میانگین ۲/۰۷، افزایش قیمت اراضی و املاک در روستا با میانگین ۱/۸۳، تمایل روستاییان به سنددار کردن املاک با میانگین ۲/۳۰، بهره‌برداری بهینه از زمین با میانگین ۲/۲۰، بهبود کیفیت گذراندن اوقات فراغت روستاییان با ایجاد پارک‌ها، فضای سبز و همچنین ورود شبکه‌های مخابراتی با میانگین ۱/۸۷، تأمین خدمات و مایحتاج زندگی روستاییان و در نتیجه وابستگی به شهر با میانگین ۲/۰۷، ورود امکانات و خدمات به روستا با میانگین ۲/۴۳، مقابله با حوادث طبیعی مانند سیل و زلزله با میانگین ۳/۲۳ و میزان همراهی مسئولان در زمینه تأمین اعتبار برای انجام طرح‌های هادی و به‌دنبال آن کاهش تصرفات اراضی شهر سراوان با میانگین ۳ ارزیابی شده‌اند. با توجه به یافته‌ها، فرضیه اول و پرسش پژوهش مبنی بر تأثیرات اجرای طرح‌های هادی بر کاهش تصرفات اراضی پیرامون شهر سراوان تأیید شد.

- سنجش آثار اجرای طرح‌های هادی بر سکونتگاه‌های انسانی و کاهش حاشیه‌نشینی

در ادامه شاخص‌های اثرپذیر (متغیر وابسته) در چهار دسته کلی اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و حاشیه‌نشینی طبقه‌بندی (جدول ۶) و میزان اثرگذاری و معناداری اجرای طرح‌های هادی (متغیر مستقل) با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون تجزیه و تحلیل شد. نتایج نشان می‌دهد بین اجرای طرح‌های هادی و بهبود شاخص‌های مختلف ارتباط تنگاتنگ و معناداری وجود دارد؛ به بیان دیگر، اجرای طرح‌های هادی روستایی باعث بهبود مؤلفه‌های کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و حاشیه‌نشینی با ضریب معناداری ۰/۰۰۰ برابر با ۹۹ درصد اطمینان شده است.

جدول-۶: ارتباط بین اجرای طرح‌های هادی و توسعه سکونتگاههای انسانی و کاهش حاشیه‌نشینی

وجود رابطه	Pearson correlation		مؤلفه اثرگذار (متغیر مستقل)	مؤلفه‌های اثرپذیر (متغیرهای وابسته)
	Sig.	r		
دارد	۰/۰۰۰	**۰/۶۳۳	اجرای طرح‌های هادی روستایی	کالبدی
دارد	۰/۰۰۰	**۰/۷۹۲		اقتصادی
دارد	۰/۰۰۰	**۰/۶۹۹		اجتماعی
دارد	۰/۰۰۰	**۰/۵۲۷		حاشیه‌نشینی

* در سطح ۵ درصد معنادار است ** در سطح یک درصد معنادار است

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

- مقایسه میانگین‌ها با استفاده از تحلیل واریانس گروههای همبسته

تحلیل واریانس برای گروههای همبسته، زمانی استفاده می‌شود که در آن فقط یک گروه وجود دارد و شامل زیرگروههای مختلفی است. در این بین، آثار طرح‌های هادی در چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و حاشیه‌نشینی بررسی شد؛ به بیان دیگر، شاخص‌های اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی روستایی طبقه‌بندی شد. همان‌طور که از جدول ۷ پیداست، آزمون‌های چندگانه واریانس نشان می‌دهد بین میانگین‌های شاخص‌های چهارگانه (اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و تصرفات اراضی) و اثرگذاری طرح‌های هادی روستایی تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول-۷: آزمون واریانس چندگانه

اثر	ارزش	درجه آزادی	Sig.
Pillai's Trace	۰/۶۶۱	261.834b	۰/۰۰۰
Wilks' Lambda	۰/۳۶۰	261.834b	۰/۰۰۰
Hotelling's Trace	۱/۷۸۰	261.834b	۰/۰۰۰
Roy's Largest Root	۱/۷۸۰	261.834b	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

جدول‌های ۸ و ۹، تأثیرات و مغایرت‌های درون‌گروهی را بر شاخص‌های چهارگانه و ارتباط معنادار بین آنها را نشان می‌دهد.

جدول-۸: آزمون‌های آثار درون‌گروهی

منبع	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	Sig.
Sphericity Assumed	۱۹/۰۹۹	۲	۹/۵۴۹	۳۵۷/۳۱۳	۰/۰۰۰

۰/۰۰۰	۳۵۷/۳۱۳	۱۰/۹۱۲	۱/۷۵۰	۱۹/۰۹۹	Greenhouse-Geisser
۰/۰۰۰	۳۵۷/۳۱۳	۱۰/۸۴۷	۱/۷۶۱	۱۹/۰۹۹	Huynh-Feldt
۰/۰۰۰	۳۵۷/۳۱۳	۱۹/۰۹۹	۱	۱۹/۰۹۹	Lower-bound

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

جدول - ۹: آزمون‌های مغایرت‌های درون‌گروهی

Sig.	F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	منبع
۰/۰۰۰	۵۲۱/۳۱۱	۱۹/۰۹۷	۱	۱۹/۰۹۷	Linear
۰/۷۶۷	۰/۰۸۸	۰/۰۰۱	۱	۰/۰۰۱	Quadratic

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

با توجه به یافته‌های این جدول‌ها، اجرای طرح‌های هادی در روستاهای مطالعه‌شده جز آسیب بر کاهش مهاجرت و حاشیه‌نشینی در شهر سراوان اثر مثبت داشته است؛ بنابراین فرضیه دوم پژوهش مبنی بر تأثیر اجرای طرح‌های هادی بر کاهش مهاجرت روستایی و کاهش حاشیه‌نشینی شهر سراوان نیز تأیید شد.

نتیجه‌گیری

در ارتباط با میزان اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی بر ساختار سکونتگاه‌های روستایی، شاخص‌های مختلفی بررسی شد؛ تفکیک و واگذاری زمین، جلوگیری از ادامه فعالیت باندهای نامشروع قدرت و سوداگران زمین و در نتیجه کاهش تصرف اراضی، عدد میانگین نظری پژوهش ۱/۹۴ است که میزان اثرگذاری خوب طرح‌های هادی روستایی را نشان می‌دهد.

بررسی مؤلفه نظارت بر ساخت‌وسازهای غیرمجاز در تصرف اراضی و کنترل آنها و شکل‌گیری حاشیه‌نشینی روستاها و شهرها نیز نشان می‌دهد طرح‌های هادی روستایی مؤثر واقع شده‌اند. از نظر پاسخگویان، نبود برنامه‌های مناسب و اصولی برای ایجاد تجهیزات و تجمیع منابع مالی قشر کم‌درآمد شهری در تصرف اراضی پیرامونی و به‌وجود آمدن حاشیه‌نشینی (با احداث خانه‌های کم‌دوام و بی‌دوام) نقش چشمگیری داشته است.

شاخص دیگر میزان اثرگذاری، جلوگیری از تخریب منابع طبیعی و اراضی دولتی در سکونتگاه‌های روستایی پیرامون شهرها متأثر از اجرای طرح‌های هادی روستایی است که نتایج بررسی، اثرگذاری مثبت آن را نشان می‌دهد. از دیگر اهداف طرح‌های هادی روستایی، تدوین ضوابط ساخت‌وساز در حاشیه رودخانه‌ها و مناطق حادثه‌خیزی است که حاشیه‌نشینی صرف کرده‌اند و احتمال بروز سیل و خسارات ناشی از آن وجود دارد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد اجرای طرح‌های هادی روستایی در سطح متوسط در این زمینه موفق عمل نکرده است؛ همچنین شاخص واگذاری زمین توسط بنیاد مسکن در روستاهای همجوار شهر سراوان برای برآوردن نیاز مسکن روستاییان به‌منظور هدایت و ساماندهی سرریز جمعیت شهرها حاکی از میزان اثرگذاری در حد ۱/۲۷ است که فاصله متوسطی با میانگین اصلی (۳) دارد. با توجه به اینکه این روستاها در حاشیه شهر سراوان قرار دارند، اختلاف قیمت اراضی در

روستاهای حاشیه شهر با مرکز شهر نیز به‌مثابه عامل بیرونی در تمایل روستاییان و مهاجران به سکنی‌گزینی در این مناطق روستایی و در نتیجه کاهش حاشیه‌نشینی تأثیر داشته است.

از دیگر عوامل بیرونی اثرگذار بر ساختار سکونتگاه‌های روستایی منطقه بررسی شده، سرمایه‌گذاری روستاییان دارای تمکن مالی یا سایر روستاییان شاغل در کشورهای خارجی در بخش مسکن روستایی در محدوده طرح‌های هادی روستاهای حومه و مطالعه شده (دزک تا آسیپیچ) است؛ عاملی که در رونق ساخت‌وساز و اسکان سرریز جمعیت شهری و در نتیجه کاهش تصرف اراضی و حاشیه‌نشینی شهر سراوان نقش داشته است.

از نکات جالب توجه و اثرگذار، موقعیت فضایی سکونتگاه‌های روستایی مطالعه شده است. در این زمینه نتایج پژوهش نشان می‌دهد فاصله روستاهای حومه و مطالعه شده (دزک تا آسیپیچ) با مرکز شهر سراوان، نقش زیادی در تمایل به اسکان روستاییان و مهاجران در اراضی واگذار شده توسط بنیاد مسکن (در قالب طرح‌های هادی) و در نتیجه کاهش حاشیه‌نشینی شهر سراوان داشته است.

با اجرای طرح‌های هادی روستایی، پیامدهای اقتصادی نیز برای جامعه محلی حاصل می‌شود. نتایج پژوهش نشان می‌دهد میزان اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی بر ساختار اقتصادی روستایی مؤثر بوده و میانگین اثرگذاری معادل ۱/۵۹ است (افزایش قیمت زمین، احداث مغازه‌های تجاری و عمده‌فروشی و...). همچنین اجرای طرح‌های هادی روستایی و در پی آن اجرای کاربری‌های خدماتی از جمله اداری، خدماتی و تجاری جانمایی شده، به ماندگاری جمعیت روستایی و کاهش مراجعات برای تأمین خدمات به شهر کمک می‌کند. در این زمینه نتایج پژوهش نشان می‌دهد اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی روستایی بر این مقوله در حد زیاد و با میانگین ۲/۷۱ است.

از نتایج مهم اجرای طرح‌های هادی روستایی، نگهداشت جمعیت در مناطق روستایی و کمک به کاهش پدیده حاشیه‌نشینی پیرامون شهرهای میانی و بزرگ است. در این زمینه نتایج پژوهش، اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی را بر کاهش این پدیده در حد متوسط و با میانگین ۱/۶۷ نشان می‌دهد.

درباره عامل فرهنگی و آموزشی و نقش آن در کاهش مهاجرت و حاشیه‌نشینی، نتایج پژوهش نشان می‌دهد میزان تأثیرگذاری در حد نسبتاً زیاد و با میانگین ۲/۲۸ است.

در نهایت به طور کلی تأمین کمترین استانداردهای زندگی شهری ناشی از اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی بر کاهش یا حذف حاشیه‌نشینی ارزیابی شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد میزان اثرگذاری در حد نسبتاً زیاد و با میانگین ۲/۰۷ است؛ همچنین ویژگی‌های طرح‌های هادی از منظر کارشناسان تجزیه و تحلیل شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد میزان آشنایی کارشناسان با محتوای طرح‌های هادی در حد نسبتاً زیاد و با میانگین ۲/۳۳ است.

از منظر اثرگذاری طرح‌های هادی روستایی بر مدیریت برنامه‌های توسعه نتایج نشان می‌دهد این شاخص در سطح متوسط و با میانگین ۱/۴۰ است.

میزان اثرگذاری طرح‌ها بر ارائه خدمات در مناطق روستایی نیز سنجیده شد. نتایج نشان می‌دهد این شاخص در سطح متوسط و با میانگین ۱/۳۰ است.

از منظر اثرگذاری بر هدف‌مندی‌سازی ساخت‌وسازها نیز، بررسی‌ها نشان از اثرگذاری خوب طرح‌های هادی دارد. با توجه به جهت‌گیری طرح‌های هادی مبنی بر اصلاح معابر، بررسی این شاخص گویای بهبودی وضعیت معابر روستاهای مطالعه‌شده است.

درزمینه سنددارکردن دارایی‌های روستا نیز نتایج نشان از اهمیت زیاد اجرای طرح‌های هادی در این مقوله دارد. همچنین با ساماندهی بافت کالبدی روستا، طرح‌های هادی به افزایش قیمت زمین و دارایی‌های روستاها منجر شده است.

کارشناسان اذعان دارند خدمات سبز از جمله بوستان‌ها و فضاهای سبز به دلیل اجرای طرح‌های هادی در روستاها توسعه یافته است؛ اما در دو شاخص اجرای برنامه‌های مقابله با حوادث طبیعی مانند سیل و زلزله و تأمین اعتبار برای انجام طرح‌های هادی و پیرو آن ورود خدمات مورد نیاز به روستا، میزان اثرگذاری در سطح متوسط به پایین ارزیابی شده است.

به طور کلی اجرای طرح‌های هادی در روستاهای مدنظر آثاری در ابعاد مختلف کالبدی و فیزیکی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی و کاهش حاشیه‌نشینی داشته است؛ بنابراین با توجه به هدف پژوهش که ارزیابی میزان اثرگذاری اجرای طرح‌های هادی بر کاهش تصرفات اراضی پیرامون شهر سراوان است، نتایج حاکی است اجرای طرح‌های هادی در زمینه‌های مختلف به‌ویژه کاهش تصرفات اراضی آثار مثبت و جالب توجهی داشته است.

پیشنهادها

از آنجا که تأثیرات اجرای طرح‌های هادی بر روستاهای مدنظر عمدتاً مثبت بوده است، درزمینه اثرگذاری بیشتر اجرای طرح‌های هادی بر توسعه روستاهای منطقه بررسی شده، پیشنهادها زیر از منظر پاسخگویان و نتایج تحلیلی بر مبنای پرسش‌نامه‌ها (روستاییان و مسئولان) ارائه می‌شود:

ارائه تسهیلات به افرادی که منازلشان در جریان اجرای طرح‌های هادی تخریب می‌شود به منظور ترغیب آنها برای همکاری در اجرای طرح‌ها؛ همچنین بهتر است معابری که هنگام اجرای طرح‌ها کمتر می‌شوند، در اولویت‌های کوتاه‌مدت و آنهایی که تخریب می‌شوند و هزینه زیادی به همراه دارند، در اولویت‌های بعدی طرح‌ها قرار گیرند؛

فراهم کردن زمینه‌های اشتغال و گسترش فعالیت‌های تولیدی و کارگاهی در روستاهای مدنظر به منظور جلوگیری از مهاجرت و حاشیه‌نشینی در شهر سراوان؛

تخصیص اعتبارات کافی و برنامه‌مدون مالی به منظور اجرای کامل بعضی از این طرح‌ها در روستاهای نزدیک شهر سراوان؛

لزوم حفظ کاربری اراضی به‌ویژه مزارع کشاورزی و باغ‌ها و نظارت بر رشد و گسترش مناسب و نظام‌مند بافت فیزیکی سکونتگاه‌های روستایی به‌ویژه در روستاهای پیرامون شهر سراوان.

منابع

- ۱- آسایش، حسین (۱۳۸۳). کارگاه برنامه‌ریزی روستایی (رشته جغرافیا)، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران. تعدادصفحات: ۲۰۶.
- ۲- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۳). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی توسعه روستایی. انتشارات مؤسسه اطلاعات، چاپ سوم تهران. ص ۳۲. تعدادصفحات ۳۴۴.
- ۳- ازکیا، مصطفی، غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳). توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، نشر نی، چاپ سوم، تهران. ص ۳۰. تعداد صفحات ۳۲۸.
- ۴- استانداری سیستان و بلوچستان (۱۳۹۷). معرفی شهرستان سراوان. بارگذاری شده در پرتال استانداری. زاهدان.
- ۵- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۱۳۸۸). ارزشیابی اثرات اجرای طرح هادی روستایی، معاونت عمران روستایی، تهران.
- ۶- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی سیستان و بلوچستان (۱۳۹۷). ارزشیابی اثرات اجرای طرح هادی روستایی، معاونت عمران روستایی، زاهدان.
- ۷- پرنون، زیبا (۱۳۸۹). بررسی اثرات مهاجرت بر تغییر کاربری اراضی شهر اسلامشهر از سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۰، پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: احمدپور، احمد، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- ۸- پوراحمد، احمد، سیف‌الدینی، فرانک، پرنون، زیبا (۱۳۹۰). مهاجرت و تغییر کاربری اراضی در شهر اسلامشهر، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سبزوار، سال دوم، شماره پنجم، پاییز، صص ۱۳۱-۱۵۲.
- ۹- تصاویر ماهواره ای گوگل از سراوان در سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۱۸ (۱۳۸۲ و ۱۳۹۷)، آرشیو اسناد سازمان نیروهای مسلح. تاریخ مراجعه: ۱۳۹۷.
- ۱۰- حسین‌زاده دلیر، کریم (۱۳۷۰). حاشیه‌نشینی در جستجوی معنی و مفهوم، مجموعه مقالات هفتمین کنگره جغرافیایی ایران، جلد اول، دانشگاه تهران: مؤسسه جغرافیا. صص ۴۰-۵۱. تعداد صفحات: ۵۴۳.
- ۱۱- خاکپور، براتعلی، ولایتی، سعادت‌الله، کیانژاد، قاسم (۱۳۸۶). الگوی تغییرات کاربری اراضی شهر بابل طی سال‌های ۷۸-۱۳۶۲، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، مشهد، شماره ۹، پاییز و زمستان، صص ۴۵-۶۴.
- ۱۲- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران. نشر قومس، چاپ اول، تهران. ص ۱۱۱. تعدادصفحات: ۳۰۶.
- ۱۳- رضوانی، محمدرضا؛ نظری، ولی اله و خراسانی، محمدامین (۱۳۸۹). فرهنگ مفاهیم و اصطلاحات برنامه‌ریزی و توسعه روستایی، انتشارات جهاد دانشگاهی، چاپ اول، تهران. ص ۱۲۹. تعدادصفحات ۳۸۰.

- ۱۴- زیاری، یوسفعلی و خطیب زاده، فرشته (۱۳۹۱). «تلفیق مدل AHP و تحلیل شبکه در محیط GIS جهت مکان‌گزینی کاربری درمانی (بیمارستان)، مطالعه موردی: شهر سمنان». فصلنامه مدیریت شهری، تهران، سال دهم، شماره ۲۹، صص ۲۳۱-۲۴۷.
- ۱۵- سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور (۱۳۸۲). دهیاری‌ها و مدیریت توسعه پایدار روستا، نشریه دهیاری‌ها، تهران، شماره دوم، دوره ندارد، ص. ۵.
- ۱۶- سعیدی، عباس (۱۳۸۷). مبانی جغرافیا روستایی. تهران، انتشارات سمت. تهران، چاپ هفدهم. تعداد صفحات: ۱۹۲.
- ۱۷- شمس، پگاه (۱۳۸۵). «ارتقاء کیفیت محیطی سکونتگاههای غیررسمی با تاکید بر توانمندسازی و جلب مشارکت مردمی، در جهت توسعه پایدار- نمونه موردی سکونتگاه غیررسمی زیر پل مدیریت (محله اسلام آباد)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: پرویز پیران، دانشکده معماری و شهرسازی، گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- ۱۸- صرافی، مظفر (۱۳۷۷). مبانی برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای. انتشارات سازمان برنامه و بودجه، چاپ اول. تهران، تعداد صفحات: ۲۰۲.
- ۱۹- عظیمی، ندا، جمشیدیان، محمد (۱۳۸۴). بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح های هادی روستایی مطالعه موردی غرب گیلان. نشریه هنرهای زیبا، تهران، دوره ندارد، شماره ۲۲، صص ۱۹-۳۷.
- ۲۰- عنابستانی، علی اکبر (۱۳۸۸). ارزیابی اثرات کالبدی اجرای طرحهای هادی سکونتگاههای روستایی در روستاهای غرب خراسان رضوی. اولین همایش سکونتگاههای روستایی مسکن و بافت، تهران. چاپ اول، ص ۶. تعداد صفحات: ۳۵۶.
- ۲۱- عنابستانی، علی اکبر و اکبری، محمدحسن (۱۳۹۱). «ارزیابی طرح‌های هادی و نقش آن در توسعه کالبدی روستا از دیدگاه روستاییان (مطالعه‌ی موردی: شهرستان جهرم)». پژوهش‌های جغرافیای انسانی، تهران، دوره ۴۴، شماره ۴، صص ۹۳-۱۱۰.
- ۲۲- قورچی، مرتضی (۱۳۷۸). پیامد های فضایی - مکانی طرحهای هادی روستایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، استاد راهنما: فرهاد عزیزپور، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم زمین. تهران.
- ۲۳- محمدی، سعدی، طیب‌نیا، سیدهادی، تابا، بدریه و داودی، آزاد (۱۳۹۶). تحلیل اثرات اجرای طرح های هادی روستایی در بهبود کیفیت زندگی روستاییان (مطالعه موردی: روستاهای بخش خاوومیرآباد شهرستان مریوان)، مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاههای انسانی، بابلسر، دوره دوازدهم، شماره ۲ (پیاپی ۳۹)، صص ۳۹۱-۴۱۱.
- ۲۴- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری شهرستان سراوان (۱۳۴۵). داده‌های خام بارگذاری شده در وبسایت رسمی. تهران. ایران

- ۲۵- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری شهرستان سراوان (۱۳۵۵). داده‌های خام بارگذاری شده در وبسایت رسمی. تهران. ایران
- ۲۶- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری شهرستان سراوان (۱۳۶۵). داده‌های خام بارگذاری شده در وبسایت رسمی. تهران. ایران
- ۲۷- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری شهرستان سراوان (۱۳۷۵). داده‌های خام بارگذاری شده در وبسایت رسمی. تهران. ایران
- ۲۸- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری شهرستان سراوان (۱۳۸۵). داده‌های خام بارگذاری شده در وبسایت رسمی. تهران. ایران
- ۲۹- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری شهرستان سراوان (۱۳۹۰). داده‌های خام بارگذاری شده در وبسایت رسمی. تهران. ایران
- ۳۰- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری شهرستان سراوان (۱۳۹۵). داده‌های خام بارگذاری شده در وبسایت رسمی. تهران. ایران
- ۳۱- مطیعی لنگرودی، سید حسن (۱۳۸۴). برنامه‌ریزی روستایی با تأکید بر ایران. انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد. چاپ سوم، ص ۹۷، تعداد صفحات: ۲۰۰.
- ۳۲- مهدیزاد، جواد (۱۳۷۹). برنامه‌ریزی زمین، تحول در رویکردها و روش‌ها، فصلنامه مدیریت شهری، تهران، سال اول، شماره ۴. صص ۷۱-۹۲.
- ۳۳- یاسوری، مجید (۱۳۸۳). نظام سلسله‌مراتبی سکونتگاهها و سطح‌بندی خدمات روستایی (مطالعه موردی: شهرستان سرخس)، جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، مشهد، دوره اول، شماره ۳، صص ۱۸۹-۲۰۶.
- 34- Anas, Alex., 1999, "The Cost and Benefits of Fragmented Metropolitan Governance, The New Regionalist Policies", state university of New York at Boffalo, symposium of Regionalism: promise and problems. P.401
- 35- Briassoulis, Helen, (2000). "Analysis of Land Use Change: Theoretical and Modeling Approaches", Wholbk, Regional Research Institute, West Virginia University, number 17, July-sept, pp 234-237.
- 36- Fischer, S., Koshland, C., Young, J., (2005). "Social, economic, and environmental impact assessment of a village-scale modern biomass energy project in Jilin province, China: local outcomes and lessons learned", Journal of Energy for Sustainable Development, 9 (4), pp 50-59.
- 37- Gibson, K., Cahill, A., McKay, D., (2010). "Rethinking the dynamics of rural transformation: performing different development pathways in a Philippine municipality", Journal of Transactions of the Institute of British Geographers, 35 (2), pp 237- 255.

- 38- Long, H., Zou, J., Pykett, J., Li, Y., (2011). **"Analysis of rural transformation development in China since the turn of the new millennium"**, Journal of Applied Geography, 31 (1), pp 1094-1105.
- 39- Medley, Kimberly E. Brian W. Okey, Gary W. Barrett, Michael F. Lucas, & William H. Renwick, (1995), **"Landscape Change with Agricultural Intensification in a Rural Watershed Southwestern Ohio, USA"**, Landscape Ecology Journal, vol. 10, No. 3, PP. 161- 176.
- 40- Moseley, M.J., & Owen, S., (2008). **The future of services in rural England: The drivers of change and a scenario for 2015**, Progress in Planning Volume 69, Issue 3, April 2008, pp 93-130.
- 41- Scott, Mark, (2007). **"Rural Housing: politics, public policy and Planning": Housing Contemporary Irland**, Vol I, pp 344- 363.
- 42- Siegfried, B., Budjurova, E., (2015). **"Issues and challenges in rural development: compendium of approaches for socio-economic and ecological development in developing countries"**, Margraf Publishers GmbH, pp 112- 121.

